

փոխ երկրի Պաշտամունքի իր իղձը աւելի շուտ դէպի բնութիւնն է ուղղած, քան թէ իր սիրունուն: Կոռ ճամայիչ ձևերի մէջ նա տեսնում է էմբլեման մեղամաղձոտ լճերով, գեղանկար լեռնաշղթաներով, աստղազարդ գիշերներով իր երկրի: Նա կարծէք աշխատում է ընդգրկել աւելի շուտ իր մայրենի հողը, քան թրթռուն մարմինը սիրունու, որի մէջ նա ամփոփում է երևակայութեամբ իր հայրենիքը: Այսպէս է գնահատում և հասկանում ականաւոր Փրանսիացին՝ մի օտար մարդ՝ հայ ժողովրդական երգերը: Ի՞նչքան և մխթարական լինի այդ գնահատութիւնը, բայց երբ ականայ հակադրում ենք այն մեր ժամանակակից և օտարամոլ սերնդի վերաբերմունքին դէպի մեր ազգային մտաւոր գանձերը, դէպի մեր լեզուն, մեր տքնոց, ստեղծագործող և յուսացող ժողովուրդը, վատեցուցիչ խոհերից խուսափել անկարելի է դառնում: Ահա մի գիրք, որ ձեռք բերունա՞ծ առանց ամաչելու կարելի է ներկայանալ օտարին և ասել հպարտութեամբ. «Ես հայ եմ»: Ազգի հոգևոր կեանքը կրծող մեր ժանիքաւոր կոսմօպոլիտները, որոնք սիրում են շաղակրատել աշխարհի բոլոր լեզուներով բացի իրանց սեփականից, լաւ կը լինի, որ գէթ մի անգամ թերթին այս գիրքը: Իսկ ոչ վտանգաւոր է նրանց գեղասիրական ճաշակի համար և ոչ էլ ստորացուցիչ, քանի որ գիրքը գրուած է ոչ հայերէն, այլ Ֆրանսերէն: Ով գիտէ, գուցէ և ընթերցումից յետոյ չ'ամաչեն ասել, թէ մենք էլ ծնունդ ենք այն ժողովրդի, «որի ստեղծագործող հանճարը, — ինչպէս ասում է Պօլ Ադան, — արտայայտուել է բոլոր գեղեցիկ արուեստների մէջ»:

Ա. Ա.

«Ազգագրական Հանդիս»-ի I-X դրերը ¹⁾:

Մի կողմ թողնելով հայկական ընտանիքի կազմութեան վերաբերեալ պ. Լալայեանի ուսումնասիրութիւններն ու եզրակացութիւնները, որոնց գուցէ վերադառնանք մի այլ անգամ, այժմ անցնենք «Հանդիս»-ի միւս նիւթերին:

1. «Բուլանըխ գաւառ ²⁾» Բենսէի. — Այս խիստ հետաքրքրական աշխատութիւնը բռնում է 278 երես: Պատմական մասը շատ թոյլ է և յենուած Հայկի առասպելի վրայ: «Բուլանըխի» մէջ ոչինչ չկայ արուեստական, ամեն բան բնական, պարզ, խօսուն է. այնտեղ կարծես կենդանի ժողովուրդն է

¹⁾ Տե՛ս «Մուրճ», № 3.²⁾ V և VI գիրք:

կանգնած առաջդ, որ քեզ հետ խօսում է իր սովորութիւններից, իր բարքերից կայն:

Բնութեան տեղ-տեղ ակնարկներ անելով զանազան հէքիաթների մասին՝ դժբախտաբար չի առաջ բերում ու առհասարակ ժողովրդական բանահիւսութեան բոլոր մնացորդները չի տալիս, իսկ թւում է, թէ այդպիսի անարատ մնացած ժողովրդի մէջ պէտք է բանահիւսութեան գեղեցիկ դանձեր պահուած լինին. սակայն այն, ինչ որ նա տալիս է Բուլանըխի բարբառով, լիովին բաւական են պարզելու այդ բարբառի հնչիւնաբանութիւնը և առանձնայատկութիւնները:

2. Հայ գեղջուկի ալբոմը ¹⁾ Յ. Մալխասեանի. — Դա ուշադրութեան արժանի մի աշխատութիւն է, որ տալիս է գիւղական առտին կեանքի համարեաւ բոլոր մանրամասնութիւնները: Աշխատութեանը կցուած են ամանեղէնի ու գործիքների պատկերներ, որոնք մարդաբանական և կուլտուրայի պատմութեան ուսումնասիրութիւնների համար կարեւոր առաւելութիւններ են: Մեզ թւում է թէ վերնագիրն անաջող է: Եթէ չենք սխալւում, այդ մասում թէ պ. Մալխասեանի և թէ այլոց համար ուղեցոյց է եղել տարիներ առաջ Մեսրոպ վ. Տէր-Մովսիսեանի «Հայ գիւղացու տունը» ²⁾ մարդաբանական աշխատութիւնը:

3. Հայր Նժդեհեանի Ալաշկերտի քանաւոր զրականութեան հաւաքածուն ³⁾ դժբախտաբար լրիւ չէ: Զկան հէքիաթներ, աւանդութիւններ, դիցադէպեր, գութիւնների մնացորդներ կայն, որոնց կարեւորութիւնը հարկ չկայ ապացուցանելու. այնուամենայնիւ, չնայելով դրան տուած նիւթը շատ առատ է և հետաքրքրական: Առաջների բաժնի մասին հարկ ենք համարում ասել, որ իր մէջ պարունակում է մեծագոյն մասն այն առաջների, որ մեր մէջ ընդհանուր է և ոչ միայն այդ գաւառին յատուկ: Հետաքրքրական են նաև նրանց մասին տուած բացատրութիւնները: Հայր Նժդեհեանն, ինչպէս նրա գործըցոյց է տալիս, գիտէ «բարի հասկերը որումներից ջոկել», ուստի լաւ կը լինէր, եթէ Ալաշկերտի ժողովրդական բանահիւսութեան մնացորդները բոլորը գրի առնէր և աշխատէր առհասարակ այդ գաւառի ամբողջ ազգագրութիւնը տալ:

4. Շիրակի ժողովրդական երգեր ⁴⁾ Մ. Խսահակեանի.

¹⁾ III և VI գիրք:

²⁾ Հ. Մեսրոպի այդ աշխատութիւնը ապուկ է նախ գերմաներէն և ապա ղեննայում Միխթար. տպարանում 1894 թ. հայերէն:

³⁾ V և VII—VIII գիրք:

⁴⁾ V գիրք:

—Այդ երգերը նոյնիսկ աւելորդ էի համարում ինկատ առնել, որովհետեւ նրանք շատ քիչ բան են պարունակում Շիրակի երգերից, և երկրորդ ըստ մեծի մասին սարքովի, թերեւ իրա հաւաքողի անուան տակ թագնուողի գործ, բայց ոչ երբէք ժողովրդական ստեղծագործութիւն, և նրա բերանում երգուող:

5. Համշէնցի հայեր ¹⁾ ԅ. Մուրադեանի.—Սա մի մանրամասն ազգագրութիւն է Սև ծովի արեւելեան ափերն ապաստանած տաճկահայերի (տրապիզոնցի), որոնք ընդհանուր առմամբ համշէնցի են կոչւում: Մանրամասն տուած են նրանց դրութեան, սովորութիւնների, սնտիրապաշտութիւնների կայն նկարագիրները, թէև ոչ բոլորովին լրիւ.—նախնի ընտանիքի սեփականութեան և իրաւական յարաբերութիւնների զանազան կողմերը, ինչպէս և հողատիրական սովորութիւններն կայն՝ չեն պարզուած: Զկան ժողովրդական բանահիւսութեան թէկուզ նմաններ, որի պատճառով և համշէնցիների բարբառի ուսումնասիրութեան համար և ոչ մի նիւթ:

6. «Թլլատ Դաւիթ» ²⁾ Եւ «Սասնայ ծոեր» Ա. Աբեղեանի.—Երկուսն էլ նոյն դիւցազներգութեան զանազան վարիանտներ են: Վերջինս նաև այն հետաքրքրութիւն ունի, որ գրի է առնուած մի գաւառաբարառով, որ ցարդ չեղած նորութիւն է: Դաւթի և Մհերի դիւցազներգութիւնը նորութիւն չէ հայ-ազգագրութեան համար, սակայն առաջ բերուած օրինակները գնահատելի են այդ դիւցազներգութեան ամբողջութիւնը վերականգնելու համար: Ժողովրդական այդ վէպը դեռ համեմատական քննադատութեան և ուսումնասիրութեան չէ ենթարկուել ըստ արժանւոյն, ուստի և դեռ շուտ է նրան զուտ հայ-ժողովրդական դիւցազներգութիւն անուանել:

7. Ռոստամ-Ջալ ³⁾ Գ. վ. Յովսէփեանի.—Հայ-ազգագրական նիւթերի մէջ ուշագրութեան արժանի նորութիւն է իրանեան դիւցազներգութեան այդ վարիանտը: Ապագայ ուսումնասիրողը գուցէ կապ գտնի Դաւթի և Մհերի դիւցազներգութեան ու Ռոստամ-Ջալի վէպի մէջ:

8. Հաւաքածոյ Պոլսոյ ռամկական անգիր (բանատը) գրականութեան ⁴⁾ Հ. եւ Ա. Աճառեանի.—Սա մի առատ նիւթ է ռամկական բանահիւսութեան մնացորդների ի մի հաւաքած,

¹⁾ IV և V գիրք:

²⁾ VI և VII—VIII գիրք:

³⁾ VII—VIII գիրք:

⁴⁾ IX գիրք:

որի մէջ սակայն պակասում են հէքիաթներ, աւանդութիւններ, առասպելներ ևայլն:

9. Բաշքերունու «Հայկական սովորութիւնները» ¹⁾ հետաքրքրական են նաև այն կողմից, որ առաջին անգամ դանազան գաւառների մի շարք սովորութիւններ և երգեր իրար են հիւսուած համապատասխան ցուցումներով՝ նիւթին հմուտ բանահաւաքի ձեռքով:

10 Նոր-Նախիջեանն ու Նոր-Նախիջեանցիք ²⁾ Ծ. Շահագիզի.—Այս յօդուածը մեզ հետաքրքրում էր այն տեսակէտից, որ սրանից դարեր առաջ բուն երկրից հեռացած հայկական այս հատածի սովորութիւններն ու հաւատալիքները և առհասարակ ամբողջ (համեմատաբար) ազգագրութիւնը, որքան ինձ յայտնի է, առաջին անգամն է տրուում, ու աւելորդ է ասել, թէ համեմատական ուսումնասիրութեան համար որքան շահեկան կարող էր լինել դա:

Յօդուածը բռնում է 184 երես, որից ազգագրական նիւթերը 83 երեսի չափ: 46 երես նուիրում է գաղթականութեան պատմութեանը, որ սորութիւն չէ ու ազգագրութեան չի վերաբերում: 30 երես բռնում է եկեղեցիների և մի վանքի նկարագրութիւնը, որ դարձեալ ազգագրութեան չի վերաբերում: Դրանց մէջ Նալբանդեանի և Պատկանեանի տների և իրանց նրկարները, որ նիւթի հետ և ոչ մի կապ չունին, նորերս մեռած մի եպիսկոպոսի տապանագիրը, Նալբանդեանի գերեզմանը, Պատկանեանի կաբինետը, որոնք գուցէ պէտքական են մի այլ տեղ, բայց ազգագրութեան հետ ոչ մի առնչութիւն չունին: Մնացած 25 երեսը պ. Շահագիզը նուիրել է «Նախիջեանցոց արդի կացութիւնը և առանին կեանքը» բաժնին: Մինք դիտողութեան կ'առնենք ազգագրական նիւթերն (83 երես) և այդ վերջին բաժինը (25 երես):

ա. Պ. Շահագիզը խօսելով գաղթականների թուի (12,598) մասին՝ ասում է, որ այդ թիւը «մօտաւորապէս կրկնապատկուել և եռապատկուել է: Եթէ մօտաւորապէս է կրկնապատկուել, ասել է եռապատկուելուց շատ է պակաս, եթէ եռապատկուել է, ասել է կրկնապատկուելուց շատ է աւել. իսկ տուած յաջորդ աղիւսակն ու թուերը ցոյց են տալիս, որ գաղթականների թիւը 30,000-ի է հասնում, որ եռապատկուելուց քիչ է 800-ով: Այսպիսով չափազանցութիւններն անտեղի են լուրջ նիւթերի մէջ և ոչ ներելի:

¹⁾ VII—VIII և IX դիք:

²⁾ VII VIII և IX դիք:

բ. Պօսելով 15 տուն գիւղացիների քաղաքացոց հետ մի-
աժամանակ քաղաքում բնակուելու մասին, ասում է, որ նրանք
թէև ժողացել են գիւղացիութիւնը, թէև ընտելացել են քաղա-
քի կեանքին, նիստ ու կացին, թէև նրանք քաղաքացիների
նման արհեստներով և վաճառականութեամբ էին պարապում,
այնուամենայնիւ քաղաքացի չեն կարողացել դառնալ, չեն ձու-
լուել: Այդ բոլորից յետոյ չեմ իմանում թէ էլ ի՞նչ է մնում, որ
դրանք քաղաքացի հաշուին, երբ մօտ 90 տարի քաղաքումն են
ապրել. իսկ մի մարդու համար կարծեմ բաւական է, որ քա-
ղաքում ծնուի և մեծանայ, որ նրան քաղաքացի ասենք՝ թէև
պաշտօնապէս նա քաղաքացի չհաշոււի էլ:

գ. Պօսելով սովորութիւնների մասին՝ պնդում է, որ նրանք
«յար և նման են» բուն երկրի սովորութիւններին և այդպիսի
սովորութիւններից բերում է 1) Տօն կատարելը՝ իր երկար ու
բարակ նկարագրութեամբ, որ հայկական սովորութիւն չէ, այլ
այլազգիներից մեզ անցած: Այդ նորամուտ սովորութիւնը տա-
րածուած է Ռուսաստանի հայերի մէջ, որ սկսել է մուտ գոր-
ծել նաև Կովկասում—քաղաքներում: Ծիծաղելին և մեր ասածն
ապացուցանողն այն է, որ նոյնիսկ Թիֆլիսում հայ օրացոյցի
երես չտեսնող հայերը, նամանաւանդ կանայք, իրանց տօնը
կատարում են օտար օրացոյցների հաշուով: 2) Օրհնած ճիւղով
մէջքին խփելը, որ մէջքը ամուր լինի, որ դարձեալ այլազգի-
ների սովորութիւն է, բուն երկրում չկայ, այլ Նախիջևանում
ու թերևս ուրիշ գաղութներում:

դ. Նկարագրելով հարսանեաց ծէսն՝ ասում է. «Նորապսակ
զոյգի ոտքերի տակ եկեղեցուց դուրս գալու ժամանակ դնում
են մի աման, որ հարսն ու փեսան աշխատում են միմիանց
առաջը տալ ու կոտրել, որովհետև այնպիսի հասկացողութիւն
կայ, թէ ով որ առաջինը կանխէր կոխել ու կոտրել ամանը,
նա էլ տան մէջ գլխաւորապէս իշխողը, հրամայողը կը լինի»: Եթէ
այդպէս են բացատրում ռուս ազգագրողները, այդ չի
նշանակում, որ մեր մէջն էլ նոյն բացատրութիւնն ունի, կամ
թէ դա ճշմարիտ բացատրութիւն է, որից օգտուել է նաև պ.
Շահազիզ, առանց ասելու, որ այդպէս է բացատրում նրանց
մէջ: Ինչպէս ամենքին էլ յայտնի է, աման կոտրելու սովորու-
թիւնը շատ հին է ու տարածուած: Մեր հայերիս մէջ աման
կոտրելու հետ կապուած է չարը խափանելու նախապա-
շարումը: Դեռ այսօր էլ թէ Նոր-Նախիջևանում և թէ ամեն
տեղ մեր մէջ, երբ առհասարակ որևէ աման է ընկնում ջարդ-
ւում, ասում են թէ «չարը մարաւ», «չարը խափանաւ», «նաֆ-
սը անցաւ» կայն կայն. և եթէ այդպիսի դէպք իրար վրայ

երեք հատ պատահի, դա արդէն ամենաապահով ապացոյցն է, որ չարն արդէն խափանուել, անցել է: Նոյնն է և հարսի ու փեսայի աման կոտրելը: Որոշ տեղեր կան, ուր միայն կարող են չարքերը խփել, այդպիսի տեղերից մէկն է և դրսի դրան շեմքը: Նորապսակներն այդտեղ աման կոտրելով խափանում են չարը, նրան բաժին տալով կոտորած ամանը, որ իր կոտորուելով տանում է նորապսակների չարը. նոյն միտքն ունի և «չարդ տաւ», «չարդ տանիմ» խօսքերը: Որից պարզ է, որ այդ նախապաշարման մէջ իրար վրայ և առհասարակ իշխելու և ոչ մի հետք չկայ:

Մի այլ սովորութիւն կայ մեր մէջ, ցարդ մեր ազգագրողներին անծանօթ, որ իր մէջ պարունակում է այդ իշխելու և հնազանդելու միտքը. — երբ պսակի գլխաւոր խորհուրդն է կատարւում, հարսն ու փեսան աշխատում են իրարից առաջ աջ ոտը դնել միւսի ոտի վրայ, և ով առաջ արաւ այդ բանը, (իբր թէ) նա էլ իր խօսքը միշտ առաջ պիտի տանի տան մէջ, իսկ միւսը պարտաւոր է հնազանդել:

Ե. Պ. Շահազիզին անծանօթ է այն բանը, որ բուն երկրում մատաղ են բերում նաև աղանի և աքաղաղ, և որ վերջինիս մատաղ բերելը ս. Յակոբայ տօնի հետ և ոչ մի կապ չունի:

զ. Որովհետև Նախիջևանում սիրահարական երգեր չկան, ուստի և եղրակացութիւնը պատրաստ է. — այնտեղ մարդիկ ամուսնանում են հաշուով, իսկ առանձնապէս քաղաքում ոչ մի բանի չեն նայում, ոչ տեսքին ու գեղեցկութեանը և մինչև իսկ «բնութքն ու մեարիֆէթը, գիտութիւնն ու կրթութիւնը բանի տեղ չեն դնում»: Եթէ այդ բոլորը հետեցնում է նրանից, որ սիրահարական երգեր չկան, դրա համար կ'ասենք, որ քաղաքները ժողովրդական երգեր չունին, որոնց առաջ գալու համար հարկաւոր պայմանները չկան այնտեղ, ինչպէս գիւղերում. բացի դրանից, առհասարակ գաղթականները զուրկ են ժողովրդական բանահիւստութիւնից՝ յայտնի պատճառներով:

11. Հայ-բոշաներ ¹⁾ Վ. Փափագեանի. — Սա մի հետաքրքրական աշխատութիւն է բոշաների կեանքի՝ մարդաբանական և ազգագրական տեղեկութիւններով, որ չի կարելի ասել թէ բոլորովին լրիւ են:

12. Դոշայ վանք ²⁾ Դ. Յարութիւնեանի. — Մի անգամ արդէն ասել ենք, որ համանման նիւթերն ազգագրութեան չեն

¹⁾ IV գիրք, 203--275 երես:

²⁾ X գիրք, 5--38 երես:

վերաբերում, այլ հնազդեցութեան: Յօդուածն անկախ դրանից հետաքրքրական է իր բովանդակութեամբ:

13. Արեւան վրէժ եւ փրկանք ¹⁾ ԴՍ. Սամուէլեանի.—Սամի փորձ է վրիժառութեան և փրկանքի սովորութեան ուսումնասիրութեան: Վրիժառութեան և ոչ արեւան վրէժի եմ ասում, որովհետեւ ընդհանրապէս բերած օրինակներն ու կտորները այդ անունն են թոյլ տալիս գործածել յօդուածի համար: Յօդուածը հետաքրքրական է իր արծարծած խնդրի—«արեւան վրէժի և փրկանքի» տեսակէտից, որ հեղինակը լիովին չէ պարզել: Որքան մենք յիշում ենք պ. Սամուէլեան առաջինն է, որ արծարծում է այդ խնդիրը. ցանկալի է որ այդ խնդրի մասին նախ նիւթեր հաւաքուէին՝ ապագայ աւելի լայն ուսումնասիրութեանց համար:

Մնացած մանր յօդուածները թողնում ենք, որովհետեւ նրանք առանձին մեծ արժէք չունին: Ահա սրանով մենք վերջացնում ենք և այս բաժինը, մեզ մնում է խօսել թարգմանական աշխատութիւնների մասին՝ Հանդիսի մարդաբանական բաժնում:

Հանդիսի թարգմանական մասում կան հետեւեալ հեղինակութիւնները. 1) Պրոֆ. Պետրիի՝ Մարդաբանութեան պատմ. զարգացումը. 2) Շ. Լետուրնօի՝ Ամուսնութեան զարգացումը. 3) Գ. Կանեստրինի՝ Մարդաբանութիւն. 4) Պօզդաշի՝ Նորագոյն տեսութիւններ գերդաստանի, հասարակութեան և պետութեան ծագման մասին. և 5) պր. Ռատցելի՝ Տարերք ազգազրուութեան: Մնացածներից հետաքրքրական է Բ. Վիրխովի «Կովկասի տեղը քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ» յօդուածը:

Հասարակական գիտութիւնները, որի մէջ և Մարդաբանութիւնը, այնքան առաջ են գնացել, որ ոչ միայն նրաառանձին առանձին ճիւղերը, այլև նոյնիսկ առանձին խնդիրները—հարցերը իրանց ետևում ունին ահագին գրականութիւն: Հայ ընթերցողներին տալ թարգմանօրէն եւրոպական հեղինակներից մասնաւորապէս մարդաբանութեան և ազգագրութեան նիւթերի շարադրութիւններ՝ շատ գովելի է, սակայն ոչ «Ազգագրական Հանդիսի» գործ, որի համար դա մի ծանր բեռն է:

Հանդիսի խմբագրութիւնն այդ թարգմանութիւնները տալիս որոշ ծրագրի չէ հետևել:

Վերջացնելով մեր այս նկատողութիւնները՝ պէտք է ասենք, որ չնայելով իր բազմաթիւ պակասութիւններին, «Ազգագրական Հանդէսը» հայոց գրականութեան մէջ միակ և ա-

¹⁾ X գիրք, 269—303 երես:

ռաջին հանդէսն է մասնագիտական, որ աշխատում է ի մի հաւաքել արդէն կորստի վտանգին ենթարկուած ազգագրական նիւթերը: Ցանկալի, է որ այսուհետեւ հաւաքելի նիւթերն աւելի ճշտուած և լրիւ լինին:

Ա. Վ. Ղ.

«Մուսն»-ի ներկայ տարուայ №№ 2 եւ 3-ում «Ազգագրական հանդիս» I—X գրքերի մասին տպագրուած գրախօսութեան առիթով *):

Արժ. Ա. Վ. Ղլրտճեանի վերոյիշեալ մատենախօսութիւնը ոչ միայն զուրկ է անաչառութիւնից, այլև լի է խեղաթիւրումներով, և եթէ ես պատասխանում եմ մի այսպիսի գրութեան, այդ միայն այն պատճառով, որ այդ տպուած է ինձ համար համակրելի մի ամսագրում: Փաստերով ցոյց տամ ասածներս.

Արժ. Ղլրտճեանը խեղաթիւրում է փաստերը: 1). Իմ «Համառօտ տեսութիւն Հայ-ազգագրութեան» յօդուածիս մէջ ես ասել եմ. «Ձեռնարկելով ներկայ հրատարակութեան՝ հարկաւոր ենք համարում մի համառօտ հայեացք ձգել հայ ազգագրութեան այն սակաւաթիւ գոհարների վրայ, որ ազատուել են ժամանակի ծախող ժանիքներից և լապա՝ «Սկսննք ուրեմն մեր տեսութիւնը, սկիզբն առնելով գողթան երգերից ու զրոյցներից**)...» իսկ յօդուածի վերջում Տես նաև Հանդիսիս առաջիկայ համարը: Սրանից միանգամայն պարզ երևում է, որ այս յօդուածը ղեկ չէ անարտուած. դեռ չստեղծ, որ սրա ֆրանսիական թարգմանութեան մէջ սրա եռապատիկն է տրււած***), որ սա միայն սկիզբն է՝ և այն էլ միայն գողթան երգերի մի երրորդը, մինչդեռ արժ. Ղլրտճեանը այս ցոյց է տալիս ընթերցողին իբր հայ-ազգագրութեան ամբողջացած տեսութիւն և դիտողութիւններ է անում, որ մեզ համար գոյութիւն չունին... Սրուանձտեան, Շերենց, Գ. Հախվերդեան և մի շարք անուններ ****), Արովեանի և Պը-

*) Տպագրում ենք այս յօդուածը՝ հաւատարիմ լինելով *audiat et altera pars* սկզբունքին, մանաւանդ որ Ա. Վ. Ղ.-ի քննադատութեան փաստական կողմը թողել էինք իրա հեղինակի պատասխանատուութեան:

Ե. Խ.

**) Ազգ. հանդ., I, եր. 7.

***) *La Revue des traditions Populaires*, 1895, №№ 4, 5, 6 և 7:

****) Այս անունները աւելի լրակատար յիշուած են պ. Գ. Խալաթեանի «Ծրարիկ հայ ազգագրութեան» գրքի վերջին երեսում, այն ծրարի, որի մասին մենք այնքան յայտարարել ենք՝ որպէս մի անհրաժեշտ ուղղեցոյց (Ազգ. հանդ., I. գ. եր. 379. և II, III գրքեր):